

А.Имангазиева

Д.Қонаев атындағы ОМ КММ қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
Алматы облысы, Панфилов ауданы

СИМВОЛДЫҚ ТАҢБАЛАРДЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация: Символ – бұл сезім арқылы танылатын бір нәрсе. Ол интуитивті түрде ғана танылатын белгілі бір идеяны арқалайды. Символ өз мағынасын ұзақ уақыт мөлшерінде сақтай алады және көптеген адамдар үшін тұрақты сипатқа ие болды. Символ интуитивтілігінің негізінде белгілі бір рауионалды бастама бар, бұл символда жалпы және тұрақты сипатқа ие және оны түсінікті етеді. Символдың рациональды сипатын қарастыру оны ең алдымен «лингвис-тикалық символ», яғни тіл, сөйлеу негізінде қарастырудан басталады. Бұл жағдайда ол тілдік нысана ретінде қаралады. Бұл мақалада автор символдық таңбалардың этномәдени ерекшеліктерін көрсетеді.

Тірек сөздер: символ, таңба, этномәдениет, эстетика, семиотика, поэтика.

А.Имангазиева

Преподаватель казахского языка и литературы КГУ СШ им. Д.Кунаева
Алматинская область, Панфиловский район

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СИМВОЛИЧЕСКИХ ЗНАКОВ

Аннотация. Символ – это то, что распознается чувствами. Он несет в себе определенную идею, которую можно распознать только интуитивно. Символ может сохранять свое значение долгое время и стать постоянным для многих людей. Существует определенная рациональная инициатива, основанная на интуиции символа, которая имеет обций и постоянный характер в символе и делает его понятным. Рассмотрение рациональной природы символа начинается прежде всего, с рассмотрения его на основе «языкового символа», то есть языка, речи. В этом случае он рассматривается как языковая цель. В статье автор раскрывает этнокультурные особенности символических знаков.

Ключевые слова: символ, знак, этнокультура, эстетика, семиотика, поэтика.

A. Imangaziyeva

Teacher of the Kazakh language and literature CSI Secondary School
named after D.Kunayev
Almaty region, Panfilov district

ETHNOCULTURAL PECULIARITIES OF SYMBOLIC CHARACTERS

Annatation. A symbol is something that is recognized by the senses. It carries a certain idea that can only be recognized intuitively. The symbol can retain its meaning for a long

time and has become permanent for many people. There is a certain rational initiative based on the intuition of the symbol, which has a general and constant character in the symbol and makes it understandable. Considering the rational nature of the symbol begins first of all, with its consideration on the basis of the «linguistic symbol», that is, language, speech. In this case, it is considered as a language target. In this article, the author shows ethnocultural peculiarities of symbolic characters.

Keywords: symbol, sign, ethnoculture, aesthetics, semiotics, poetics.

Символ мәселесі ғылым нысанасына ежелден-ақ енген. Әр кезең зерттеушілері «символ» табиғатын өзінше зерделеп, оның сипатын айқындауда жітілік танытқан. Мұның өзі «символ» ұғымының күрделілігімен, ерекшелігімен де байланысты. Символды тану 19 ғасырдың соңғы ширегінде дүниеге келген «символизм» ағымынан әлдеқайда ерте туған. Символ мәселесін анықтауға ерекше көңіл бөлген зерттеуші В.В.Мантатовтың сөзіне жүгінсек: «Символ ұғымы ғылым тарихы мен мәдениет тарихы көрсеткендей, әлдеқайда терең және жан-жақты ұғым, оны Гельмгольцтей таза интуитивті үстіртін таныммен де, орыс символистеріндей мистикалық сипатпен де айқындауға болмайды» [1, 131].

Канттың түсіндіруінде символ – эстетикалық идея, бейнелеудің арнайы түрі. «Көрінбейтінді, мүмкін еместі жеткізуге тырысатын бейнелеудің арнайы түрі, анығында ақылдың идеяларына сәйкес келетін пайымдау» [2, 273].

Әрине, символ табиғатын талдап түсіндіргенде көне ғылыми таныммен, пікір-тұжырымдармен шектелмеуге тиіспіз. Бүгінде символдың теориялық мәселелері А.Ф.Лосев, Л.В.Уваров, В.В.Мантатов, Н.Н. Рубцов, А.А. Потенбя, Ю.М. Лотман, А. Белый, В. Тэрнер т.б. еңбектерінде сөз етіледі.

Ал қазақ ғылымында символды біздің мақсатымызбен байланысты зерттеулер өз бастауын Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Байтұрсынұлы, Қ.Жұбанов, Ә.Марғұлан, м.Әуезов, С.Мұқанов еңбектерінен басталады.

Ал символдың когнитивтік сипаты Қ.Ә.Жаманбаеваның «Тіл қолданысының когнитивтік негіздері: эмоция, символ, тілдік сана» атты монографиясында айқындалып, теориялық тұрғыдан анықтама беріледі. Ғалымның көрсетуінше, «ішкі терең қажеттіліктер символдар арқылы оянады. Бұл процесс санаға эмоция арқылы белгілі болады. Енді өз кезегінде сана ішкі қажеттілікті қанағаттандыру үшін қайтадан символдар дүниесіне жүгінеді. Сөйтіп, терең негізі бар қажеттіліктердің сипаты символдар арқылы анықталады. Яғни сана сыртқы факторларға тандаулы түрдегі тәуелділігін немесе ішкі өсу, жетілу қажеттілігін белгілі бір модельдің, форманың бойына жинақтау арқылы шешеді» [3, 8].

Заттар мен құбылыстардың семиотикалық мәні, ұлттық символдар сипаты, мәдениеттің этнотанбалық мәні туралы барынша тұжырымды көзқарастарды этнограф-ғалым М.С.Мұқанов еңбектерінен көруге болады. Бұл бағыттағы зерттеулер өз жалғасын К.Ш.Нұрланованың «Человек и мир-казахская национальная идея» монографиясынан, Ж.К.Каракузова, М.Ш.Хасановтың «Космос казахской культуры» еңбектерінен табады. Символдың көркем әдебиетте қолданылуы, оның орыс тіліне аударылу мәселесіне Б.А.Жетпісбаеваның, А.Т.Бақытбаевтың, А.С.Айқулованың т.б. кандидаттық диссертациялары арналады.

Психосоциологтар символдық тұлғаларға адамның өзін-өзі және барлық қоғамдық құбылыстарды тану кілті ретінде баға береді. Мәселен, философ әрі психолог А.Г.Спиркин: «Символ дегеніміз не? Ол өзінің артында өзге бір затты не өзге құбылысты жасыратын, мағынасы белгілі бір нәрсені символдаумен байланысты

болатын белгілі бір нысан, сөз, әрекет. Символ өзінен өзге бір нәрсеге нұсқайды. Символ – сананың түсіндіру (талдау беру) әрекеті. Символға символданған құбылыстың мазмұнынан тысқары шығатын идеялық мазмұн тән», – деп тұжырым жасайды [4, 231; 232].

Символдық ұғым кең мағынасында белгілі бір мазмұнды басқаша (таңбалық) формада бейнелеу деп түсініледі. Бұл орайда ол кодирование процесімен сәйкес келеді. Ал, тар мағынасындағы символды мән дегеніміз жалпыланған мәнді, дерексіз мазмұнды көрнекті модель, сезімдік бейне арқылы беру. Сөйтіп, ол негізінен, танымның «ішкі тектерін», яғни, эвристикалық қырларын (қиял, интуиция) сипаттайды.

Символ – поэтикалық образ жасаудағы ақындар пайдаланған тәжірибеден өткен өнімді тәсілдердің бірі. Символ – поэтикалық суреттеу құралы. Қазақ әдебиетінде С. Дөнентаев, Б. Күлеев, М. Жұмабаев т.б. ақындар символды көркемдеу амалы ретінде қолданды. Әдебиет тарихынан символды әдіс – тәсіл шеңберінен шығарып, оны тұтас бір дүниетанымға айналдырып, әдебиет пен өнерде, философияда белгілі бір ағым, мектеп жасаған әдебиет, өнер, философия өкілдері белгілі. Ол – 19 ғасырдың екінші жартысында дүниеге келген символизм ағымы. Символистер үшін символ тек қана жай бір қабылданған белгі емес, ол олардың өмірге деген дүниетанымдық көзқарастарын белгіледі. Мәселен, символизм ағымының көрнекті өкілі А.Белый символды ойлаудың, өмірдің бейнесі ретінде таниды: «Символ – көрінбейтін, танымнан, сезімнен тыс, сөзге тән емес нәрсені нұсқау. Ол – көркем образ, бейне, құпия, сырлы әлемге апарар жол, ақиқат дүние категориясы» [5, 5].

Бұл зерттеушілер символды әр ғылым саласына байланысты мақсатпен қарастырғанмен, барлығы дерлік символды адам танымынан тыс дүниені бейнелеу, идеяны көрнекті модель арқылы көрсету деп біледі. Демек, символ – адам танымы дамуының жемісі, соның көрінісі.

Қазақ ғылымында тілші – ғалым Р. Сыздықова «Абайдың сөз өрнегі» монографиясында: «Қазақ поэзиясының тілін зерттеушілер символ дегенді кеңінен арнайы сөз еткен емес», – дей келе, – символ – идеяның заттық нышаны, астарлы образы», – деген тұжырым жасайды [6,89].

Бұл орайда қай ұлттың болмасын өзінің ұзақ даму тарихында эстетикалық ұғым-түсініктеріне, шаруашылық кәсібіне, мінез-құлық, ырым-наным, салт-дәстүр ерекшеліктеріне байланысты сүйкімді образдары, сөз-символдары болады.

Символдың зерттелу жайына шолу жасай келе, символды әр ұлт мәдениетіне тән ерекше құбылыс ретінде қарастыру әлі де толыққанды сипатта емес деген қорытынды жасауға болады. Сондықтан бұл бағыттағы зерттеу жұмыстарының болашағы зор. Мұның өзі символдың күрделі табиғатын жан-жақты және терең зерттеуге мүмкіндік жасайды.

Тілші – ғалым Ф.Соссюр тілдік таңбаға тән төмендегідей белгілерді көрсетеді: 1) таңбаның екіжақтылығы; 2) таңбаның шарттылығы; 3) еріктілігі. «Тілдік таңба, – дейді Ф. Соссюр, – зат пен оның атын емес, ұғым мен акустикалық тұлғаны байланыстырады. Еріктілік, шарттылық дегеніміз – таңба мен сол таңба арқылы белгіленген заттың немесе ұғымның арасында ешқандай табиғи байланыстың жоқтығы екендігін түсіндіре келе, ғалым тілдік таңба дегеннің орнына символ сөзін қолдануға болатындығын көрсетеді. Бірақ символ сөзін қолдану еріктілік сипатына қатысты лайық емес: «Символ толығымен ерікті емес, ол бос емес, онда таңбалаушы мен таңбалаушы арасындағы табиғи байланыстың жұрнағы бар», – деп түйіндей келе, символ мен таңбаның бір еместігін аңғартады. [6, 101]. Алайда бұл пікірден басқа тұжырым келтірмейді.

А.Ф.Лосев тілде таңба шексіз көп контексте қолданылатынын, оның әрқайсысында белгілі бір мағынаға ие болатынын, сонымен қатар таңбаның динамикалық түрде символға өтуін атап көрсетеді. Таңба шексіз көп мағынаға ие болып символға айналады. Сөз символ болу үшін ол белгілі бір мәтінде – мәдени мәтінде орын алу керек.

Символ – бұл сезім арқылы танылатын бір нәрсе. Ол интуитивті түрде ғана танылатын белгілі бір идеяны арқалайды. Символ өз мағынасын ұзақ уақыт мөлшерінде сақтай алады және көптеген адамдар үшін тұрақты сипатқа ие болды. Символ интуитивтілігінің негізінде белгілі бір рауионалды бастама бар, бұл символда жалпы және тұрақты сипатқа ие және оны түсінікті етеді. Рационалды дискурсивті ойлаумен белгілі болғандықтан, символды да дискурс немесе мәтін ретінде тани аламыз. Ал символды белгілі бір мәтіннен интуитивті түрде алынған контекст ретінде қарастырамыз. Ал контекстің әр түрлілігі символға көпмағыналылық сипатын береді.

Символдың рационалды сипатын қарастыру оны ең алдымен «лингвистикалық символ», яғни тіл, сөйлеу негізінде қарастырудан басталады. Бұл жағдайда ол тілдік нысана ретінде қаралады. Ал символды таңбалық жүйеде қарастырумен семиотика ғылымы айналысады. «Символ» ұғымы бұл ғылымның нысанына айналғанда, ол «таңба-символ» ретінде болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- [1] Мантатов В.В. Образ, знак, условность. – М., 1980. – 160 с.
- [2] Кант И. Сочинения в 6-ти томах. Т-5, – М., 1966. – 564 с.
- [3] Жаманбаева Қ.Ә. Тіл қолданысының когнитивтік негіздері: эмоция, символ, тілдік сана. – Алматы, 1998. – 140 б.
- [4] Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. – М., 1972. – 333 с.
- [5] Белый А. Символизм как миропонимание. – М., 1994. – 528 с.
- [6] Ф. де Соссюр. Труды по языкознанию. – М., 1977. – 695 с.